

Analiza emocija u dječjim likovnim radovima u korelaciji s bojom

Ređa, Doris

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Academy of Arts and Culture in Osijek / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:251:758110>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-23**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Academy of Arts and Culture in Osijek](#)

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU
ODSJEK ZA VIZUALNU I MEDIJSKU UMJETNOST
DIPLOMSKI STUDIJ LIKOVNE KULTURE

DORIS REĐA

**Analiza emocija u dječjim likovnim radovima u
korelaciji s bojom**

DIPLOMSKI RAD

Mentor:
doc. art. ZLATKO KOZINA

Osijek, 2021.

SADRŽAJ

1. UVOD	4
2. DJEČJI CRTEŽ	6
3. LIKOVNE OSOBINE DJEČJEG CRTANJA	8
3.1. Psihofizičke funkcije i dječje crtanje	9
3.2. Dječje emocije	10
4. BOJA	12
4.1. Ostwaldov krug čistih boja	13
5. BOJA I DIJETE	14
5.2. Simboličko i psihološko značenje boja	17
6. EMOCIJE U KORELACIJI S BOJOM	21
6.1. Izražavanje bojom	28
7. EMOCIONALNI RAZVOJ KROZ CRTANJE	29
8. ANALIZA DJEČJIH CRTEŽA	30
8.1. Tumačenje dječjeg crteža pomoću analize boja	31
8.2. Različite boje i njihovo tumačenje na crtežu	32
8.3. Dječji radovi	34
9. ZAKLJUČAK	43
10. SAŽETAK	44
11. LITERATURA	46

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU
AKADEMIJA ZA UMJETNOST I KULTURU U OSIJEKU

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Doris Ređa potvrđujem da je moj diplomski rad pod naslovom „Analiza emocija u dječjim likovnim radovima u korelaciji s bojom “ te mentorstvom doc. art. Zlatka Kozine rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranog rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog/diplomskog rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanove.

U Osijeku, _____

Potpis

1. UVOD

Emocije i boje u dječjem likovnom izražavanju usko su povezane, kako određene boje utječu na dječje emocije tako i određene emocije utječu na odabir boja. Nekoliko znanstvenika proučavalo je i istraživalo povezanost boja i emocija. Međutim, u području likovne kulture u manjoj mjeri. Tijekom proučavanja dosadašnjih provedenih istraživanja, za postavljanje određenog cilja, problema i hipoteza, bitnu odrednicu imala je tvrdnja kako većina djece pozitivne emocije povezuje s toplim bojama, a negativne emocije s hladnim bojama (Duh i Kolar, 2012). Prema Boyatzis i Varghese: „Djeca pozitivne emocije povezuju sa svijetlim bojama, a negativne s hladnim“ (Boyatzis, Varghese, 1993:82; vlastiti prijevod). „Zentner (2001) tumači kako djeca s navršene tri godine života, sreću povezuju sa svijetlim bojama, kao što je žuta, dok tugu povezuju s tamnim bojama, kao što je plava“ (Purchase, 2014:6; vlastiti prijevod). Povezanost određene boje s određenom emocijom, prema (Birren, 1978; Sharpe, 1974), ukazuje na to kako se: „Crvena boja povezuje s ljutnjom, agresivnošću, uzbuđenjem, zelena boja sa smirenošću, dok crna i ostale tamne boje asociraju na depresiju ili tjeskobu“ (Boyatzis, Varghese, 1993:78; vlastiti prijevod). Također, povezanost crvene boje s ljutnjom, u svojim istraživanjima nalazi i Zentner (2001), međutim zelena se povezuje s gađenjem, narančasta sa iznenađenjem, žuta sa srećom, plava s tugom, a crna sa strahom. Ostali znanstvenici (Humphrey, 2002; Tull, 2008; Baxtor, 2007) su potvrdili Zentnerove povezanosti boja s Ekmanovim osnovnim vrstama emocija, a navode kako nema razlike u dječjim, adolescentskim, odraslim i starijim uzrastima, kod asocijacija vezanih za emocije i boje (Purchase, 2014:6; vlastiti prijevod). Djeca negativne emocije povezuju sa crnom, plavom, ljubičastom i bijelom odnosno hladnim bojama (Duh i Kolar, 2012). Negativne emocije su ljutnja, strah i tuga, dok se sreća ubraja u pozitivne emocije. Međutim, kod emocije ljutnje, koja se svrstava pod negativne, što bi značilo da će ista biti prikazana kroz hladne boje, napravljena je iznimka. Naime, u ovom radu i istraživanju, polazi se od toga da će u emociji ljutnje prevladavati crvena boja pa samim time i tople boje. Razlog navedenog je simbolično značenje crvene boje te 35 asocijacija koje se povezuju sa istom i emocijom ljutnje. Primjerice, u literaturi crvena boja znači toplinu zbog vatre, a u vatri se, osim crvene boje, najviše ističu narančasta i žuta, iako se mogu vidjeti plava i zelena boja. Također, djeca ljutnju povezuju sa crvenilom na licu. Nekoliko zanimljivih asocijacija na boje i emocije, pronađene su u Boyatzisovim i Varghesovim istraživanjima (1993:83; vlastiti prijevod), gdje

djeca navode sljedeće;

- „Jedna djevojčica kaže kako ju žuta boja čini sretnom, dok druga djevojčica tvrdi da ju rastužuje jer joj majka kaže kako joj žuta boja ne stoji dobro.
- Jedan dječak tvrdi kako se zelena boja čini hladna iznutra, poput povjetarca koji puše u njega. • Dječak tvrdi kako ga crvena boja rastužuje jer ga podsjeća na Isusa koji je razapet na križu.
- Većinu djece crna boja asocira na smrt i borbu (kao crni pojas u borilačkim vještinama)

2. DJEČJI CRTEŽ

Već od najranije dobi kod djeteta se javljaju prvi znakovi likovnog stvaralaštva, a jedan od najuobičajenijih načina kreativnog izražavanja kod djece je upravo crtež. Od trenutka kada dijete uzme olovku i počne šarati, ono stvara svoje prve crteže. Od tog trenutka, dječji crtež postaje važno pomoćno sredstvo djetetova izražavanja i njegove komunikacije s okolinom. Većina djece uživa u crtanju, a crtanje je vještina koja se kod njih odvija spontano i prirodno te predstavlja aktivnost koja im je zanimljiva. Koristeći se različitim bojama i likovima, djeca u svojim crtežima otkrivaju svoj unutarnji svijet, maštu, misli i emocije. Crtanjem djeca razvijaju kreativnost, radoznalost i samopouzdanje te otkrivaju svijet oko sebe.

Kao rezultat dječjeg truda te motoričke, socio-emocionalne i intelektualne zrelosti nastaje dječji crtež. Crtajući, kroz igru, djeca na zanimljiv način i bez velikog napora potiču razvoj vještina koje su od iznimne važnosti za njihov cjelokupni razvoj, kao što su: grafomotorika, fina motorika, vizualna percepcija i pamćenje, pažnja, vizuomotorna koordinacija te usvajanje prostornih odnosa.

Postoje četiri faze u razvoju dječjeg crteža koje se nastavljaju jedna na drugu, a uvjetovane su razvojnom i kronološkom dobi djeteta, ulogom odraslih i poticajnom okolinom:

1. **Faza šaranja** (1–3 godine) – Dijete ne crta s namjerom već zbog uživanja u motoričkoj aktivnosti i nekontroliranim pokretima. Proces crtanja važniji je od onoga što će crtanjem nastati. Faza završava imenovanjem onoga što je dijete nacrtalo.
2. **Faza simboličkog crteža** (3-6 godina) – Dijete se trudi nacrtati ono što vidi i što smatra najvažnijim, ali nema osjećaj za prostor i objekti su svugdje na papiru. Povećava se broj detalja na crtežu. Dijete crta s namjerom i idejom, a ono što je nacrtalo važnije je od procesa crtanja.

Tijekom prve i druge faze, dijete bi trebalo savladati crtanje linija i osnovnih geometrijskih likova koji predstavljaju osnovu za crtanje. S 2 godine dijete šara radeći horizontalne, vertikalne i kružne linije, s 3 godine može precrtati horizontalnu i vertikalnu liniju, krug i križ, s 4 godine kopira dijagonalnu crtu i precrtava kvadrat, s 5 godina precrtava trokut, a sa 6 godina deltoid.

3. **Faza realističnog crteža** (6-10 godina) – Crtež postaje realističan i bogatiji detaljima, često se pojavljuju i riječi, simboli i brojke.
4. **Faza umjetničkog crteža** (nakon 10 godina) – Javlja se samo kod djece koja pokazuju značajan interes ili su posebno nadarena za crtanje. Kod ostale djece, interes za crtanjem se smanjuje.

U radu s djecom crtež može poslužiti kao dijagnostičko i terapijsko sredstvo. Kao dijagnostičko sredstvo, crtež može biti pokazatelj djetetovog emocionalnog, intelektualnog i motoričkog razvoja te može biti korišten za procjenu osobina ličnosti. Također, dječji crtež je sastavni dio procjene djetetove spremnosti za polazak u školu. Kao terapijsko sredstvo, dječji crtež najčešće se koristi za djecu koja su proživjela neko traumatsko iskustvo te crtežom izražavaju svoja iskustva, emocije, želje i konflikte.

Likovno izražavanje kod djece predškolske dobi predstavlja vrlo važan način komuniciranja. Pomoću dječjeg crteža vidimo kako napreduje djetetov razvoj, je li u skladu s kronološkom dobi djeteta te postoje li teškoće s kojima se suočava i na koji način ih proživljava.

Djetetu je potrebno pružiti slobodu u crtanju i nije ga potrebno ispravljati. Većini djece crtanje predstavlja aktivnost kroz koju sazrijevaju i u kojoj uživaju. Čuvajte djetetov crtež i stavite ga na vidljivo mjesto dajući mu do znanja da vrednujete njegov rad i trud.

3. LIKOVNE OSOBINE DJEČJEG CRTANJA

Dječje crtanje odraz je dječje mašte, emocija, memorije, ekspresije i samim time postaje i stvaralački čin. U dječjem crtežu zamjećujemo: nedovoljnu realnu uvjerljivost, arhaičnost i simbolično pojmovno crtanje. Prvom prilikom kada dijete dođe do olovke i papira, unutrašnji će ga impuls pokrenuti da se i u tome okuša. Dijete će učiniti točno ono što je vidjelo- pokretat će ruku s olovkom po površini papira. Uobičajeno je da se takva djetetova aktivnost naziva imitacijom. Pošto dijete do određenog stupnja ovlada tim najočitijim i vanjskim aspektom u kojemu vidno uživa, ono postupno počinje izraziti kontrolirati tu radnju, počinje pratiti kretanje svoje ruke. To dovodi do usmjeravanja i fokusiranja dječje percepcije na papir, odnosno na skup linija na njemu. Jedno vrijeme linije su za dijete samostalna pojava, nešto što postoji kao dio papira. No nakon nekog vremena dijete će opaziti da iza olovke koju povlači ostaje trag, ostaje nešto čega prije nije bilo. Dijete ponovi pokret i vidi novi trag, što će ga prije ili kasnije dovesti do toga da poveže uzrok i posljedicu i shvati da je ono uzrok nastajanja tih tragova. To je veliko otkriće za dijete i ono to doživljava i pokazuje kao veliku radost. U početku ono što crta i ono što govori i nije međusobno povezano, nego su to dvije paralelne radnje. No, opet će doći moment kada će dijete ta dva toka povezati, kada će u kretanju i svojstvu linija prepoznati neko svoje unutrašnje ili vanjsko iskustvo. Stvaranje linija time prerasta u novu sposobnost, sposobnost izražavanja kojom dijete govori o svom viđenju i poimanju svijeta, odnosno prenosi, prevodi, odražava događaje iz njegove svijesti. Nakon toga će dijete neku svoju predodžbu prevoditi u linije ili druge znakove i pri tome «misliti» ono što crta. Mislić će npr. na kuću, a crtati će kružne linije kao izraz življenja u kući.

3.1. Psihofizičke funkcije i dječje crtanje

U okviru stupnja svog psihofizičkog razvoja djeca postupno otkrivaju boje kao osobine stvari. Dječji crteži u boji su spontana projekcija njegove unutrašnjosti. Same boje nam otkrivaju dječji emocionalni život, linije i figure nam otkrivaju stupanj samokontrole, prostorne dimenzije otkrivaju nam utjecaj okoliša na dječji karakter. Likovna ekspresija pomaže djetetu da se oslobodi psihičke napetosti da razvija sposobnost opažanja, predstavljanja, samosvijest, istrajnost, radnu disciplinu, smisao za kulturnu zabavu i estetska doživljavanja. Likovni izraz treba biti odraz djetetovog gledanja i opažanja, a ne da izvire iz naučenih šablona. Djetetu je dovoljno dati u ruke olovku, papir i bojice i diskretno usmjeravati njegov rad (poželjno je oduzeti gumicu, koja je simbol nesigurnosti pri crtanju). Da bi dijete moglo nešto nacrtati potrebno je da se koncentrira tj. da usmjeri svoju pažnju na crtanje. Pažnja je funkcija koja se razvija aktivnošću. Dok dijete crta, pažnja mu se usredotočena na crtež i ništa ga drugo ne zanima. Valja napomenuti kako bilo kakva pokret, zvuk, miris, svjetlo, boje i sl. izazivaju i zadržavaju djetetovu pažnju dobra motivacija i intenzitet pozitivnih emocionalnih čuvstava osigurat će trajnost pažnje. Dijete na osnovi svog mišljenja može formirati neobične vizije koje se očituju u likovnom izrazu kao stvaralačka mašta. Stvaralačku maštu kod dijete ćemo potaknuti ukoliko budu crtali motive tipa drvo koje hoda, neobična riba i sl. U motivima se dakle mora naći neobično, čudno, nesvakidašnje, nešto što može probuditi asocijacije i povezivanje s drugim stvarima, predmetima ili bićima. Stvaralačka mašta i poetsko mišljenje obogaćuje cjelokupno dječje izražavanje. Mašta će mu kasnije biti pokretač svih promjena i inovacija u životu. Djeca crtež likovno mogu oblikovati pomoću slikovnom pamćenja odnosno na temelju promatranja. Slikovnim pamćenjem dijete stječe sposobnost izražavanja slike bez fizičke prisutnosti predmeta, npr ako crta rođendan , izlet i sl. odnosno ako je rad po predpromatranju to mogu biti svi predmeti iz djetetove životne blizine, pristupačni njegovoj dobi, a zahvalni za likovni izraz. Likovno oblikovanje na temelju promatranja ima funkciju da razvija i aktivira samostalno zapažanje učenika na osnovi vlastitog vizualnog iskustva. Jedna od psihofizičkih funkcija je i motivacija koja se u likovnom odgoju očituje kao spontan i radostan pristup djece radu, a obično se motivacija sastoji od igara i sadržaja koje djeca vole, zatim raznih igara, plesa i sl. Kroz motivaciju djeci ćemo lakše objasniti likovni problem ili neki zadatak koji je jednostavan i djeca ga odbijaju. Jedino se iz bogate riznice psihofizičkih funkcija rađa bogat likovni izraz.

3.2. Dječje emocije

Karakteristike dječjih emocija prema Smolić-Krković, 1964:

- Spontane su. Pojavljivanje dječjih emocija ovisi od procesa sazrijevanja i okoline koja ga okružuje.
- Kratkotrajne su. Dijete preplavljuje emocija u vrlo kratkom vremenu te ga naglo napušta. Međutim, kako se dijete razvija, a zahtjevi okoline mijenjaju, ono treba savladati način izražavanja emocija.
- Intenzivne su. Djetetove emocionalne reakcije nemaju gradacije, kao što je to slučaj kod odraslih ljudi. Ukoliko odrasli ne poznaju ovu karakteristiku, često se mogu uzrujati. Dijete postupno počinje kontrolirati svoje emocije, a u tome mu pomaže utjecaj okoline. Uz zabrane, kazne, odobravanja, djeca nauče koja su ponašanja poželjna, a koja to nisu. Primjerice, pretjerano izražavanje emocija poput; grizjenja i vrištanja kada je dijete ljutio, bježanja ili skrivanja ukoliko je uplašeno, neće tolerirati niti odrasli niti njegovi vršnjaci.
- Prolazne su. Emocije se brzo mijenjaju i prelaze iz jedne u drugu (iz smijeha u plač, iz ljutnje u smijeh). Djeca izražavaju svoje emocije bez suzdržavanja, jer nemaju potpunog uvida i razumijevanja u situacije te ne mogu dugo biti pažljiva. Međutim, te karakteristike su u skladu s njihovim intelektualnim razvojem i nedovoljnim iskustvom.
- Česte su. Dječje reakcije uglavnom su emocionalne. Frekvencija emocionalnih reakcija postupno opada tijekom njihova rasta i razvoja, kada počinju razvijati druge psihičke procese.
- Različite su. Emocije se sve više diferenciraju djetetovim razvojem. Kod novorođenčeta nema značajnih razlika u izražavanju emocija. Međutim, kako se dijete razvija, dolazi do većih individualnih razlika u načinu emocionalnog reagiranja. Stoga, djeca neće jednako reagirati u određenoj emociji, na primjer ako je u strahu jedno dijete će se sakriti, drugo će ostatu na mjestu, dok će treće istrčati iz sobe. U razvoju dječjih emocija veliku ulogu ima interakcija s okolinom, a pod tim podrazumijevamo; roditelje, djedove i bake, odgajatelje, učitelje. Pojedini članovi odgovorni su i važni u periodu emocionalnog sazrijevanja djeteta. Utječu na to kako će djeca pojedine emocije spoznati, razumjeti i izraziti. Djetinjstvo je doba igre, a kroz igru dijete razvija svoje psihičke i fizičke mogućnosti. Razvijaju se mašta i kreativnost, a tijekom uživljavanja u neku ulogu imaju mogućnost osjetiti brojne emocije.

Djeci je igra izuzetno potrebna jer za njih je to način komuniciranja odnosno izražavanja. Danas postoje „terapije igrom“ i „igranje uloga“ u svrhu liječenja djece koja su doživjela određene traume. Ukoliko je djetetu igra bila zabranjena, onda mu se nudi mogućnost da u slobodnoj igri, kroz crtanje i ostale aktivnosti, spozna emocije koje su mu bile nedostižne. Kao primjer, navodi se dijete koje je čuvala „teta“ i svakodnevno ga sputavala u igri. Naime, nije mu dozvoljavala igru, u kojoj se prema njezinom mišljenju, „stvora nered“. Jednoga dana dijete je odlučilo, na zidu, nacrtati veliku glavu koju je potom šaralo. Kada su ga upitali tko je to, dijete je odgovorilo: „teta“ i udaralo po crtežu te se na taj način oslobađalo nakupljene emocije (Smolić-Krković, 1964).

4. BOJA

„Riječ boja označava dva pojma. Prvi pojam označava fizikalnu osobinu svjetlosti, odnosno osjećaj koji u oku stvara svjetlost emitiranu iz nekog izvora ili reflektiranu od površine neke materije. Drugi pojam označava tvar za bojenje, koja ima svojstvo da oboji bezbojnu materiju“ (Jakubin, 1989:16). Reakcija fotoosjetljivih čunjića u našem oku, na vanjski podražaj u obliku svjetlosne sjene, naziva se bojom. Zraka se lomi (kao u prizmi), ulaskom u oko, i raspršuje u spektar. Smatra se kako su sve boje spektra objedinjene, dok je zraka bijele boje (razlog zašto se bijela naziva neboja odnosno nešarena ili akromatska boja). Riječ spektar dolazi od lat. spectrum, što znači pojava, priviđenje, a otkrio ga je Isaak Newton 1676. godine. Kada se u trostranoj prizmi rasprši bijela svjetlost, vidi se kako su u njoj skrivene sve postojeće boje. Uočava se postojanje sedam različitih boja, a to su: crvena, narančasta, žuta, zelena, cijan (svijetloplava), indigo (tamnoplava) i ljubičasta. Newton je brojku sedam usporedio sa sedam nota u glazbenoj ljestvici. Također, boja je opažaj određenog raspona frekvencije (vibracije) od 400 do 800 bilijuna Hz (herc – mjerna jedinica za frekvenciju) (<http://likovnakultura.ufzg.unizg.hr/boja.html>)

Vrste boja Prema fizičaru Wilhelmu Ostwaldu, boje se dijele prema kromatskim svojstvima (Jakubin, 1989): a) Šarene ili kromatske boje (sve boje unutar sunčevog spektra) 25 b) Nešarene odnosno neutralne, akromatske boje ili neboje (crna, siva i bijela) Ukoliko se akromatske boje miješaju s kromatskim bojama, dobivaju se tonovi kromatskih boja. Ton je količina svjetlosti u boji (Jakubin, 1989). Dodavanjem bijele ili crne određenoj boji, nastaju svjetliji ili tamniji tonovi (svijetlozelena ili tamnozeleno). Dodavanjem sivih tonova nekoj kromatskoj (npr. crvenoj) boji, ona gubi na čistoći (valer), kvaliteti, intenzitetu ili zasićenosti. To se naziva degradacija boje.

4.1. Ostwaldov krug čistih boja

Boje unutar kruga dijele se na:

a) Osnovne (primarne ili boje prvog reda): crvena, žuta i plava 26

b) Sekundarne (izvedene ili boje drugog reda): zelena, narančasta i ljubičasta Izvedene boje dobiju se miješanjem primarnih boja. Zelena = Plava + Žuta Narančasta = Crvena + Žuta

c) Tercijarne (boje trećeg reda) Dobiju se miješanjem primarnih i sekundarnih boja (primjer: žutozelena ili zelenožuta). Ako se Ostwaldov krug boja podijeli na dvije polovice, dobiju se suprotne odnosno kontrastne boje, a nazivaju se tople i hladne boje. Isto tako, na Ostwaldovom krugu može se uočiti još jedan kontrast (boje na suprotnim stranama kruga). Takav kontrast naziva se komplementarni kontrast.

5. BOJA I DIJETE

Djeca imaju veću privrženost bojama od odraslih. One snažno utječu na njihov doživljaj i izražavanje osjećaja. Smatra se kako djeca lakše izražavaju emocije u okruženju boja poput: crvene, narančaste, roze i žute. Također, s voljenjem/ne voljenjem neke boje uspostavlja se veza sa psihologijom. Prema Zjakić i Milković (2010), uočava se kako promišljenija djeca vole plavu i zelenu odnosno hladne boje. Zelenu boju preferiraju nesigurna djeca, a plavu djeca sklona kontroliranom ponašanju te suzbijanju emocija. Neadekvatno ponašanje povezuje se s djecom koja vole smeđu, sivu i crnu, dok boravak u prostorijama navedenih boja djecu ograničava te postaju bezvoljna. Također, siva i smeđa boja povezuju se s djecom pretjeranih higijenskih navika. Kreativnost djece potiče se u prostorijama svijetlih boja, primjerice svijetloplava, svijetlozelena, narančasta. Djeca željna ljubavi vole crvenu boju, dok se narančasta povezuje s lakšom adaptacijom (prilagodбом). Osim u fazi puberteta, ljubičasta boja se, kod mlađe djece, ne nalazi visoko na ljestvici preferencija boja. Djeca koja vole žutu boju imaju potrebu za pojačanim nadzorom roditelja (Zjakić i Milković, 2010).

5.1. Boja u fazama dječjeg likovnog izražavanja

Boja u fazama dječjeg likovnog izražavanja, povezuje se i nadograđuje na prethodno objašnjeno poglavlje (faze razvoja dječjeg likovnog izražavanja).

1) Boja u fazi izražavanja primarnim simbolima

Dijete u ovoj fazi ne razlikuje boju od olovke (Grgurić i Jakubin, 1996). Smatra se da ono uzima boje kako mu „dođu pod ruku“. Dječje istraživanje boja kreće se od, razmazivanja istih prstima po papiru, do oslikavanja površine papira kroz igru kistom i bojama. Uz plohe i mrlje, javljaju se i crte u boji. Pomoću crta dijete stvara krugove koje označavaju kretnju, a uglatom crtom prikazuje prostor. U ovoj fazi djeca bojama pristupaju izravno, ne razmišljajući o tome koju boju će odabrati. Boju ne gleda kao pigmet već ju koristi kao liniju (linearno).

2) Boja u fazi izražavanja složenim simbolima

U ovoj fazi, nakon početne faze igranja kistom i bojama, djeca se mogu složenije izražavati bojama. Kako bi se taj proces djeci olakšao, potrebno ih je poticati motivima koji su njima bliski (Grgurić i Jakubin, 1996). Boja naglašava ono što je dijete spoznalo i što mu je važno (detalji, primjerice zeleno oko mačke). Djeca bojaju obris lika čime označavaju završetak rada. Predmeti se bojaju slobodnim izborom boja, što znači da iste ne prikazuju onakve kakve su u stvarnosti. Primjerice, konja prikazuju zelenom bojom. Trude se prekriti cijeli papir te koriste veću količinu boje. Najčešće se upotrebljavaju čiste boje. Nakon kontrasta boja, uočavaju se i tonske vrijednosti.

3) Boja u fazi intelektualnog realizma

Prema Belamarić (1987), djeca u ovoj fazi uočavaju boje predmeta kakve su u stvarnosti. Primjerice, za deblo drveta koriste smeđu boju (realizam boja). Nakon što su svladala plohe boja, u iste počinju slikati detalje. Djeca se bojom najlakše izražavaju kroz igru jer u već poznate (viđene) oblike, unose i nešto svoje, novo (iskazuju sebe). Tijekom sazrijevanja procesa uočavanja lokalnih boja, primjećuju se njihove kromatske i tonske vrijednosti. Primjerice, crveno kao jabuka, žuto kao limun. Fazu intelektualnog realizma karakterizira plošno slikanje, ali bez privida volumena. Dječji radovi, ove faze, obiluju ekspresivnošću i bogatstvom izraza, kako tonskog, tako i kolorističkog.

Kroz likovno izražavanje bojama djeca se mogu osloboditi emocija, a to im ujedno olakšava i samo emocionalno sazrijevanje.

5.2. Simboličko i psihološko značenje boja

Istraživanja pokazuju kako boje izazivaju određene reakcije ljudi koje djeluju na njihovu psihu. U djelu „Patnje mladog Werthera“, Goethe objašnjava kako boje imaju moralni učinak na čovjeka te djeluju na njegovu dušu izazivajući u njoj određene osjećaje (Jakubin, 1989). Smatra se kako svaka boja ima određen psihološki efekt (mentalni i emocionalni) i simboličko značenje. Boje na dječjim crtežima često su izravno povezane s otkrivanjem njihovih talenata i snage. Psiholozi smatraju da svaka boja na crtežu ima simboliku. Tako dominantna uporaba crne boje upućuje na izrazito racionalno dijete. Plava boja karakterizira osjetljivu i nježnu djecu, a crvenu boju uglavnom koriste oni koji su sigurni u sebe, katkada i skloni agresiji.

Zelenu upotrebljavaju djeca sklona umjetnosti, ponekad i ona koja potiskuju svoje emocije, a žuta je boja najprisutnija kod emocionalno inteligentne djece. Ipak, uporabu boja na dječjim crtežima razmatrajte posve uvjetno. Primjerice, ako vaša kći najviše upotrebljava ružičastu, to ne mora nužno značiti da ima pojačanu potrebu za ljubavlju i poštovanjem (što se smatra simbolikom te boje), nego možda samo to da je ružičasta popularna među djevojčicama te je to najčešća boja odjeće, igračaka...

Također, djeca preferiraju različite boje u različitim fazama odrastanja pa je pokušaj tumačenja crteža prema bojama samo izdvajanje segmenata iz konteksta. Pouzdano znamo da dijete ne crta onako kakva stvarnost jest, nego onako kako mu mašta nalaže. Zato je i odabir boja nesvjestan, spontan, neovisan od stvarne boje objekta koji crta. Najviše što se o uporabi boja može reći jest da dijete koristi boje koje voli (najčešće omiljene boje za najvoljenije osobe), bez obzira na to odgovaraju li one realnosti. (Jelena Holcer)

Kada dijete koristi samo crnu boju, to ne mora značiti da je depresivno. Ponekad im se sviđa jednostavno zato što je "najjača boja", koja može sve "izbrisati" boje ispod njega.

Tri kratka koraka za razumijevanje značenja boja kod dječjeg crteža;

1. Značenja boja su višestruka i raznolika. Sa starijom djecom možemo jednostavno pitati koje boje im se sviđaju kako bi stekli uvid u njihov svijet.
2. Prekomjernu uporabu određene boje treba, u većini slučajeva, tumačiti pojmovima negativnih emocionalnih kvaliteta te boje.
3. Uravnoteženo korištenje određene boje obično ukazuje na njezinu pozitivnu emocionalnost.

Kako možemo znati razlog ponavljanja uporabe određene boje?

Prije svega, preporučuje se provjera je li ovo jedina boja ili bojica koja je ostala na stolu, nakon što su sva ostala djeca u razredu uzela ostalo. Vrtići ili školarci često crtaju s onim što je na raspolaganju. Osim toga, neki odgajatelji u vrtiću odlučuju izložiti djecu bojama postupno, pa je moguće da su svi vrtići jednostavno dobili istu boju. Usput, ne preporučuje se ovaj obrazovni pristup, jer jezik crtanja općenito - i boja posebno - prepuna je značenja, a što se djetetu više dopušta izražavanje kroz crtanje, slobodan i neometan način, njegovi će crteži više istinski odražavati iskustva iz svog unutarnjeg svijeta. Mjesto je također važno: trebali biste provjeriti crta li vaše dijete drukčije kod kuće nego u vrtiću, bilo da koristi različite boje i je li dominantna upotreba određene boje. Osim boja, trebali bismo pogledati ukupni stil. Ako dijete koristi crnu boju i primjenjuje snažan pritisak da probije stranicu, crni bi crtež mogao sugerirati emocionalne blokove, internalizirane tjeskobe i strah od kritike. Kad se djetetu sviđa određena boja, nastojat će je koristiti u većini svojih crteža. U ovom slučaju možemo izvući dodatna značenja iz načina na koji koristi svoju omiljenu boju, kao u sljedećim primjerima;

Crvena boja

Crvena boja jedna je od najomiljenijih boja među djevojčicama i dječacima. U dječjim crtežima ima snažnu prisutnost. To je boja krvi u našim venama i kao takva, ona simbolizira entuzijazam i energiju. Djeca koja ga koriste dosljedno su obično dominantni i ekstrovertirani i vole biti u središtu pažnje. Ova djeca vole izazove i natjecanja i žele biti pobjednici. Prekomjerna uporaba ove boje uobičajena je među agresivnom djecom.

Žuta boja

Djelovanje žute boje smatra se poticajno i oslobađajuće, a označava svjetlost i toplinu. Potiče stvaralački rad. Također, kao i crvena boja, žuta se koristi u prometnim znakovima (zbog velike vidljivosti i brzog uočavanja). Simbol je ljudske misli te radosti i veselja.

Narančasta boja

Uz crvenu i žutu, narančasta boja asocira na vatru. Smatra se kako ju vole ljudi koji su prijateljski raspoloženi i osjećajni. Simbol je radosti, sreće, udobnosti i zaštite.

Smeđa boja

Smeđa nastaje miješanjem crvene ili narančaste boje s crnom. Stoga, smeđa nije boja već ton. Smatra se bojom zemlje. Ljudi koji ju vole karakteriziraju se kao nestrpljivi, što vodi slabijoj prilagodbi.

Zelena boja

Smatra se da zelena boja djeluje smirujuće i ubrzava proces ozdravljenja. Uz simbol mira (grančica masline), označava nadu, vjeru i besmrtnost (lovorov vijenac). Omiljena među ljubiteljima prirode, koji vole životinje i igru na otvorenom. to je obično koriste djeca koja imaju drugačiji i svježiji pogled na situacije, koji brzo uče i trebaju slobodu i prostor.

Plava boja

Označava mirno i mirno ponašanje. "Plavu" djecu karakteriziraju mirni i skladni društveni odnosi i njihova komunikacija s drugima je ugodna i mirna. Oni zahtijevaju racionalna objašnjenja i odbijaju čuti odgovore poput "jer sam ti to rekao". Imaju bogat unutarnji svijet, ali to je važno da izraze svoje želje i prohtjeve.

Ljubičasta boja

Ljubičasta je tajanstvena boja, simbol sklada i tajnog znanja. Može ukazivati na anksioznost, depresiju, povlačenje. Također je simbol pokore, strpljenja i dobrote.

Ružičasta boja

Pokazuje potrebu za ljubavlju i uvažavanjem, a omiljena je djevojčicama.

Bijela

Iako se bijela ne smatra bojom, ona, uz crnu i sivu, ima svoje određeno djelovanje. Označava se kao boja svjetla i upravo zbog toga može izazvati umor. Vizualno proširuje prostorije. Simbol je čistoće, nevinosti, poštenja i nezavisnosti.

Crna

Smatra se kako crna izaziva osjećaj praznine jer produbljuje prostor (privid beskonačnosti). Povezuje se s emocijom straha i tuge. Simbol je žalosti, briga, smrti i tajanstvenosti.

Siva

Siva se povezuje s mirnoćom i ozbiljnošću, a djeluje dopadljivo. Ukoliko se pronade u kombinaciji s kromatskim bojama, iste međusobno harmonizira (usklađuje). Simbol je poniznosti i siromaštva.

Ne iznenađuje da postoje neke razlike između toga kako i što djevojčice i dječaci crtaju. Djevojke obično crtaju zaobljene oblike, uključujući cvijeće, srca, dok su kutovi, kutije i ravne crte karakteristike dječaka, zajedno s automobilima, autobusima itd. Osim toga, neki su istraživači izvijestili da djevojčice koriste više boja po crtežu nego dječaci, pri čemu preferiraju toplije boje (tj. Ružičastu) i da dječaci pokazuju sklonost hladnijim bojama (tj. Plavoj).

6. EMOCIJE U KORELACIJI S BOJOM

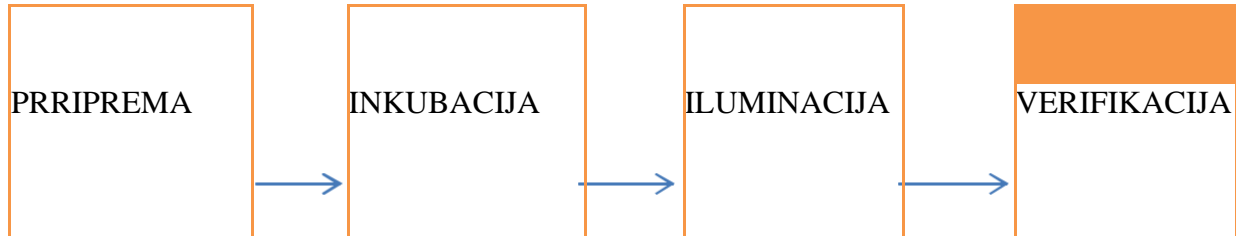
Kreativni proces je sam tijekom kreativnog djelovanja i odnosi se na tijek misli ili akcija koje dovode do kreativnog produkta. Teorija kreativnog procesa mora biti u stanju pokazati kako se kreativni proces razlikuje od rutinskog procesa rješavanja problema

Kreativni proces je promišljen proces novih kombinacija koji bi trebali biti proizvod ili rješenje problema dostupan drugima, vizualno, ali drugačije. Taylor (Taylor, 1975, prema: Duh, 2004: 19) za kreativni proces navodi sljedeće: „Proces kreativnosti je sistem. Njeguje osobnost, koja usmjerava i oblikuje okolinu, tako da transformira temeljne probleme u uspješna dostignuća“. Dječje stvaralaštvo proizlazi iz posebnih sposobnosti i preferencija, aktualiziranih u poticajnoj atmosferi neposredne sredine kroz slobodne aktivnosti i može rezultirati zanimljivim i neobičnim produktima (Šefer, 2000).

Nastava likovne kulture i artikulacija nastavne jedinice u velikoj mjeri zasniva se na kreativnom procesu i kreativnim aktivnostima. Osim kreativnog procesa umjetničkog stvaralaštva u nastavi likovne kulture na mlađem školskom uzrastu moraju postojati stvaralačke komponente i prilikom posmatranja umjetničkog djela. U oba slučaja treba razlikovati poticaje i motivaciju, a zatim i kreativne faktore i kreativne procese (Karlavaris, 1991: 44). Za Djujija (John Dewey) umjetnički proces bio je sjedinjavanje osobnog bića i okoline.

Kreativne sposobnosti se razvijaju putem praktične primjene, uključivanjem u procese kreativnog razmišljanja: stvaranje slike, crteža, glazbe, pisanje, izvođenje eksperimenata i tako dalje. Ključni zadatak nastavnika je pomoći mladim ljudima da razumiju ove procese i da dobiju kontrolu nad njima. To su posebne tehnike i vještine koje su specifične za različite discipline i oblike rada. Međutim, postoje također i neke opće karakteristike (funkcije, odlike) kreativnih procesa koje djeca trebaju iskusiti i prepoznati (Robinson, 1999: 34). Faze kreativnog procesa se mogu preplitati i ciklično ponavljati (Šefer, 2005). Da bi se pokazalo što se događa u procesu rješavanja problema i koliki je udio divergentnog i konvergentnog mišljenja, stvaralački proces podijeljen je na faze. Opis ovih faza ima dugu povijest, ali je prije svega vezan za Wallasa (Wallas, 1926: 80) koji je, upoređujući podatke o stvaralaštvu raznih mislilaca, utvrdio četiri

osnovna stupnja svakog stvaralaštva: priprema i predstavljanje problema, inkubacija, iluminacija i verifikacija (provjera) i rješavanje problema.

Model kreativne produkcije (Wallas, 1926.)

Početna faza svakog stvaralačkog procesa je *priprema* i podrazumijeva uvidanje i upoznavanje problema, isticanje zadatka, prikupljanje informacija, činjenica, materijala i njihovo povezivanje da bi se problem lakše riješio. Prikupljanje informacija i činjenica koje će kreativna osoba kritički provjeravati također će pomoći kod otkrivanja problema, mogućeg rješavanja, ali ne i konačnog odgovora. To mogu biti prve note melodije, prva slika ili metafora, prva skica u likovnom stvaralaštvu, postavljanje problema u matematici i sl. Osim konvergentnih procesa i konstruiranja znanja koje je dostupno, prihvatljivo i lako razumljivo, u ovoj fazi se postavlja nov, još neistražen problem što dovodi do angažiranja divergentnog procesa mišljenja. Ovim započinje kreativni akt ili proces traganja za rješavanjem problema. Samostalno pronalaženje problema je također podjednako važno kao i samo rješenje, a suština ove faze kreativnog mišljenja je u motivaciji, jer osoba koja nije motivirana problem ne može uočiti. Pojedini autori (Fromm, 1977: 148) ističu da „proces kreativnog mišljenja u svakom području ljudskog nastojanja počinje s nečim, što bi se moglo nazvati racionalna vizija i što je rezultat mnogih prethodnih proučavanja, reflektivnog mišljenja i opažanja“.

Analizirajući dječji crtež, stručnjaci (dječji psiholozi, psihijatri, psihoterapeuti) pozornost obraćaju na nekoliko elemenata kao što su kontekst u kojem dijete crta te djetetova dob jer, kao što ste u uvodnom dijelu mogli pročitati, postoje razlike u crtanju, primjerice trogodišnjaka i osmogodišnjaka. Važnost konteksta te djetetove dobi i osobnosti iznimno je

velika kako ne bismo upali u zamku generaliziranja. U analizi crteža postoje neke hipoteze od kojih polazimo, a onda ih provjeravamo te neke od njih prihvaćamo, a neke odbacujemo.

Primjerice, u nekim analizama i testovima navodi se da je sunce simbol autoriteta, oca ili majke, što može predstavljati smjernicu za daljnji rad, no obavezno je treba provjeriti razgovorom s djetetom. Svako je dijete osoba za sebe i ne mora za svu djecu nacrtati sunce upućivati na snažan utjecaj autoriteta.

Pri analizi dječjih crteža pozornost možemo obratiti na potez, boje i predmete. Potez, ako je prelagan, može upućivati na bojažljivost, hipersenzibilnost, introvertno i često vrlo suzdržano dijete. To može biti i znak potrebe za više pažnje, odobravanja i pohvala.

Ako na papiru ima mnogo križanja prikazanih likova i predmeta, vaše se dijete vjerojatno boji da će pogriješiti i da neće nacrtati sliku dobro kao ostala djeca. U tom slučaju možete pohvaliti njegovo umijeće kako biste ga ohrabрили. Kad je potez prenatravan, do te mjere da je dijete olovkom ili flomasterom gotovo probušilo papir, to može upućivati na agresivno i hirovito dijete.

Istraživanja pokazuju (Fleming, 2008) da će dijete upotrijebiti boju koju preferira za likove koji mu predstavljaju drage ljude ili životinje, dok će boju koju najmanje voli upotrijebiti za prikaz likova koji mu nisu dragi. Također, razni teoretičari i istraživači utvrdili su da se plava boja najčešće upotrebljava jer ostavlja najjači dojam, a asocira na apsolutni mir i ravnotežu. U dječjim se crtežima tumači kao izraz potrebe za druženjem (Kondić i Dulčić, 2009). Crvena je boja po učestalosti na drugome mjestu. Ona simbolizira borbenost, strast, snagu, samosvijest, ali pretjerana uporaba crvene boje kod djeteta može biti znak uznemirenosti. Zelena je na trećem mjestu, to je boja koja smiruje, to je boja nade, života i optimizma, a u dječjem se crtežu procjenjuje kao znak potiskivanja emocija (Kondić i Dulčić, 2009). Dijete koje rabi žutu boju može pokazivati entuzijazam dok crta, može ga se smatrati otvorenijim i emocionalnijim od druge djece. S druge strane, žuta boja može upućivati na ljubomoru i nesigurnost. Crna je boja u našoj kulturi boja straha, tuge, starosti, beživotnosti, smrti. Ako se dijete pretežno koristi crnom bojom, možda je nesretno i/ili depresivno te je možda u strahu od nekog ili nečeg. Ako u dječjim crtežima prevladava smeđa boja, to može označavati pretjerane higijenske zahtjeve (Kondić i Dulčić, 2009). I, naposljetku, ljubičastu boju upotrebljavaju djeca koja su smirena, koja se mogu lako zabaviti te se s lakoćom nose s ljudima i događajima oko sebe (Fleming, 2008).

(Slika 1.)

S obzirom na to da dijete i bez posebne intervencije odrasle osobe pronalazi put za likovno stvaranje, bilo da to čini na plohi ili u prostoru, čini se da je ključno osigurati mu s jedne strane što više mogućnosti da se likovno izražava i da istražuje likovne materijale, a sa druge stran potrebno je nenametljivo mu ukazati na mogućnosti koje nam likovnost može pružiti, uvećavajući djetetovu senzibiliziranost za svijet umjetnosti i njegove specifičnosti.

(Slika 1.)

Nekoliko je osnovnih aspekata rada kad je u pitanju likovni izraz u školskoj dobi:

- uvažavanje i prihvaćanje dječjeg autentičnog likovnog izraza u skladu sa razvojnim karakteristikama i dobi djeteta,
- omogućavanje pristupa raznolikim likovnim materijalima i tehnikama likovnog stvaralaštva,

- osiguravanje vremena i prostora za likovne aktivnosti,
- omogućavanje djetetu da usvoji posebne likovne vještine kad su u pitanju likovni materijal i likovne tehnike,
- upoznavanje djeteta s likovnom umjetnosti putem slikovnica, reprodukcija, posjeta galerijama i muzejima.

Kako se razvija djetetova psiha i motorika, razvija se i njegov interes za svijet oko sebe. Čim mu to dopuste motoričke sposobnosti, dijete počinje šarati po papiru. Dijete uči na temelju promatranja svojih najbližih, tako ono svojim šaranjem imitira odrasle kako pišu. To prvo šaranje, spontano i prirodno, djetetova je želja da bude kao mama ili tata, pa prvi dječji crteži izražavaju ono što dijete vidi. Dječje stvaralaštvo kreće oko druge godine, što, naravno, ovisi o svakom pojedinom djetetu. Tada se dijete uglavnom koristi linijama, kojima se ono pokušava izraziti; ono što se događa oko njega, dijete pokušava oživjeti. Ali kako se dijete razvija na svim područjima, tako se razvija i njegov likovni izraz. Odrasli moraju djetetu pomoći kako bi ono napredovalo u svom likovnom izričaju, stavljajući pred njega različite likovne materijale i dopuštajući mu da se izrazi na samo njemu svojstven način.

Dijete najbolje uči i razvija se u interakciji s okruženjem i puno više nauči Istražujući i igrajući se, nego prihvaćanjem gotovih rješenja. Sve ono što dijete samo proživi, ono o čemu stekne vlastito iskustvo, postaje podloga za daljnje spoznaje i učenje.

Kroz praktičan rad, primjenom različitih sadržaja i materijala, djeca se mogu slobodno izražavati, iskazujući svoje sklonosti i sposobnosti, razvijajući kreativnost. Prilikom osmišljavanja različitih zadataka, posebno treba voditi računa o tjelesnoj i psihičkoj zrelosti djeteta, obraćajući pozornost na individualne razlike među djecom. Jedna od najvažnijih potreba djece predškolske dobi jest želja za stjecanjem novih iskustava i na odgojitelju je da djetetu otvori nove mogućnosti istraživanja i oblikovanja ponuđenog materijala. Pri tome je nužno dopustiti mu da se pokuša izraziti na svoj način i da se ne treba strogo pridržavati naputaka.

U psihologiji i genezi dječjeg likovnog stvaralaštva najčešće se prihvaćaju tri osnovna stupnja, a to su:

1. Faza izražavanja primarnim simbolima (do 4. god.)

2. **Faza izražavanja složenim simbolima** (od 4. do 5. god. starosti)

3. **Faza intelektualnog realizma** (od 5. god. starosti)

Faza izražavanja primarnim simbolima

Glavne karakteristike ove faze proizlaze iz razvoja motorike ruke i šake djeteta.

Likovni izraz u toj fazi djeluje kao slučajan ili nesređen – sastavljen je od crta poredanih bez reda i završetka. Takav slučajni crtež prisutan je kao prvi korak u razvoju dječje mogućnosti da kontrolira olovku i da ostavlja njome trag ondje gdje to želi. Tek dvogodišnjaci počinju pridavati veću pozornost tragovima koje su ostavili na papiru. Početkom treće godine djeca počinju davati imena onomu što likovno izraze. Kako se razvija motorika ruke, tako i dijete iz hrpe linija dolazi do kruga, te crta kružne oblike koji slučajno mogu predstavljati čovjeka. Napredak u ovoj fazi je vrlo velik, jer se na kraju te faze spajaju razum i oko, tj. ruka i predmet.

Faza izražavanja složenim simbolima

Djeca sada počinju davati imena crtežima, što znači da uz sam proces crtanja

nastaje i misao. U ovoj fazi dijete crta simbole (glava-noge simbol čovjeka) koje samo stvara u zamjenu za realnost. Crteži ove faze puni su simbola koji prikazuju nevizualna obilježja (pokret, zvukove), ali crtež ove faze nema namjeru postići fotografsku sličnost, nego upozorava i poručuje. Dječja vizualna memorija u ovoj fazi počinje dobivati važnu ulogu, jer sada dijete postaje sposobno dozvati u sjećanje vizualne predodžbe.

Faza intelektualnog realizma

U ovoj fazi pojavljuju se počeci apstraktnog mišljenja, a sposobnosti likovnog izražavanja su mnogo veće. Veće životno iskustvo i veće likovno-tehničke mogućnosti omogućavaju djeci rješavanje složenijih likovnih problema. Tek u ovoj fazi pojavljuje se profil i pokret te razna individualna rješenja za pojedine predmete. Iskazane emocije su bogatije i raznovrsnije, a mnogo je veća sposobnost rada likovno-tehničkim sredstvima.

Konkretna likovna tema sama po sebi je neutralna i može biti iskazana na mnogo načina. To znači da je vrijednost likovnog izraza djeteta u onome što samo vidi, pronade ili otkrije o predmetu ili događaju likovnog izraza. Tematika dječjeg likovnog izražavanja je vrlo raznovrsna. U stručnoj se literaturi

ističe da su najčešće teme dječjeg likovnog izraza čovjek, kuće, životinje, drvo, prijevozna sredstva, cvijeće i sl. Prije nego što dijete započne nešto svjesno oblikovati, ono crta čovjeka,

jer je s njim u kontaktu od svog prvog dana. Ta će tema u kasnijem djetetovu likovnom razvoju poprimati sve bogatije sadržaje i savršenije forme.

Većina današnjih psihologa mišljenja je da evolucija dječjeg crteža odgovara razvoju dječje misli, te se u tom smislu koristi Goodenough test za mjerenje mentalnog nivoa djeteta.

6.1. Izražavanje bojom

Olovka bude često zamijenjena olovkama u boji, pastelama ili flomasterima. Ta sredstva ne prikazuju pravu sposobnost djece, te zapravo osiromašuju likovni izraz djeteta. Olovke u boji ne ostavljaju jasnu i finu liniju, flomasteri daju previše određenu i uvijek jednoličnu liniju, pastele zahtijevaju jači pritisak pa umjesto da se razvija osjetljivost dječje ruke, razvija se tvrd i jednoličan potez. Osim toga, ta sredstva ne omogućavaju minijature i detaljne prikaze što je kod djece potrebno, a vrlo su sposobna za to jer imaju dobar uvid za detalje. Kada nešto crta, a ima mogućnost biranja raznih olovaka u boji, flomastera, pastela i slično, dijete ih zapravo bira „kako mu dođu pod ruku“. Jedino što dijete ovdje uči je prepoznavanje boja, dok boja kao pojavni fenomen ili izražajno sredstvo nemaju nikakvu važnost u likovnom izražavanju (Belamarić, 1987). Također, postoji pogrešna misao da djeci valja davati samo debele, plosnate i tvrde kistove, jer se smatra da su nevjesta u baratanju tanjim kistovima. No umjesto da djeca njeguju osjećaj ruke za mekoću i lak dodir kistom, grubi kistovi donose jednolične oblike i ne pokazuju dječje likovno izražavanje. U dobi od 4 do 5 godina dijete ide korak dalje u shvaćanju boje kao pojave koja se javlja u prirodi kao površina. Više ne koristi konturnu liniju koja u prirodi ne postoji nego unosi plohu boja, te se tada može govoriti o stvarnom izražavanju bojama. U dobi od 5 do 6 godina i starija djeca već bolje postavljaju boje bez prethodnog naznačivanja obrisa, što znači veću sposobnost opažanja pojava i oblika. U toj dobi djeca počinju unositi pojedine boje kao stalne za neke pojave primjerice, smeđu za deblo drveća, žutu za sunce, zelenu za travu... Međutim ne znamo koliko je to utjecaj okoline, a koliko stvarno djetetovo opažanje. Stalan privid vizualnih podataka obogaćuje i osnažuje maštu i obrnuto: mašta razbija moguću pojavu jednoličnog i jednoobraznog realizma koji zbog svoje suženosti. Prestaje biti istinit, stvaran. Takav realizam donosi vrlo površnu i opću sliku o nekoj pojavi u svijetu i samim time suprotan je dječjem angažiranom istraživanju i doživljavanju toga svijeta (Belamarić, 1978). Stoga vizualni realizam i mašta daju kao rezultat djetetovo likovno izražavanje koje bez nametnutih shema daje slobodu.

7. EMOCIONALNI RAZVOJ KROZ CRTANJE

Dijete doživljava razne emocije: veselo je, tužno, žalosno, uznemireno, ljuto, uzbuđeno, nezadovoljno. Sva ova stanja su normalna. Ako dijete živi u stabilnom porodičnom okruženju gdje su pored fizioloških zadovoljene i njegove emocionalne potrebe (ljubav, naklonost i toplina roditelja), ono se osjeća sigurno i sretno, ali ako u sredini u kojoj živi ne nailazi na zadovoljavanje ovih potreba, ono se ne osjeća dobro. Afektivne doživljaje i želje kroz crtež dijete izražava individualnim simbolima, koji su uvijek u neposrednoj vezi sa životom, što znači da dijete u crtež unosi svoje želje, težnje, maštanja, razna osjećanja, kao što su ljubav, prijateljstvo, mržnja, zavist, razdražljivost, potištenost. U slobodno crtanje dijete uvijek unosi ono što ga najviše emocionalno privlači ili odbija. Ono što ga privlači stavlja u prvi plan, crtež boji svijetlim bojama, a ono prema čemu osjeća antipatiju obično crta maleno i tamnim bojama. Impulzivna i energična djeca crtaju smjelo, dok plašljiva, povlače tanke nesigurne linije, uokviruju crtež ili ga crtaju u uglu papira. U mnogim dječjim crtežima pojavljuje se sunce. Neki autori smatraju da ta djeca ne pokazuju emocionalne teškoće.

8. ANALIZA DJEČJIH CRTEŽA

Boje i emocije u dječjem likovnom izražavanju su povezane na način da određene boje utječu na dječje emocije, time i određene emocije utječu na odabir boja. Nekoliko znanstvenika proučavalo je i istraživalo povezanost boja i emocija.

(Duh i Kolar, 2021). tvrde da bitnu odrednicu imala je tvrdnja kako većina djece pozitivne emocije povezuje s toplim bojama, a negativne emocije s hladnim bojama. Prema Boyatzis i Varghese: „Djeca pozitivne emocije povezuju sa svijetlim bojama, a negativne s hladnim“ (Boyatzis, Varghese, 1993:82)

Povezanost određene boje s određenom emocijom, prema (Birren, 1978; Sharpe, 1974), ukazuje na to kako se: „Crvena boja povezuje s ljutnjom, agresivnošću, uzbuđenjem, zelena boja sa smirenošću, dok crna i ostale tamne boje asociraju na depresiju ili tjeskobu“ (Boyatzis, Varghese, 1993:78). Također, povezanost crvene boje s ljutnjom, u svojim istraživanjima nalazi i Zentner (2001), međutim zelena se povezuje s gađenjem, narančasta sa iznenađenjem, žuta sa srećom, plava s tugom , a crna sa strahom. Ostali znanstvenici (Humphrey, 2002; Tull, 2008; Baxtor, 2007) su potvrdili Zentnerove povezanosti boja s Ekmanovim osnovnim vrstama emocija, a navode kako nema razlike u dječjim, adolescentskim, odraslim i starijim uzrastima, kod asocijacija vezanih za emocije i boje (Purchase, 2014:6). Djeca negativne emocije povezuju sa crnom, plavom, ljubičastom i bijelom odnosno hladnim bojama (Duh i Kolar, 2012)

Negativne emocije su ljutnja, strah i tuga, dok se sreća ubraja u pozitivne emocije. Međutim, kod emocije ljutnje, koja se svrstava pod negativne, što bi značilo da će ista biti prikazana kroz hladne boje.

8.1. Tumačenje dječjeg crteža pomoću analize boja

Postoji nekoliko aspekata koji su temeljni za ispravno čitanje dječjih crteža:

1. Dječji crteži vrlo su bogati detaljima i njihovom analizom ne može se svesti na jednostavno razmatranje boja, već mora uključivati i globalniju analizu koja uključuje čimbenike kao što su dob, veličina, oblik crte, mjesto u prostoru itd.

- Unatoč činjenici da svakoj boji na općoj razini možemo pripisati izraz niza temperamentnih crtača, boje se ne prikazuju izolirano, već u međusobnoj kombinaciji, općenito. Iz te kombinacije moramo biti u mogućnosti izvući informacije više nego iz svake boje posebno. Istina je da ponekad boja prevladava i tada možemo pretpostaviti s najvjerojatnijom prisutnošću karakteristika pripisanih određenoj boji.
- Ova vrsta tumačenja ne predstavlja znanstvenu metodu i podložna je pogreškama uvažavanja. Međutim, njegov interes leži u činjenici da su vrlo korisni za otkrivanje mogućih problema kod djece na manje nametljiv način, budući da to žive kao igru, ali istodobno odražavaju mnoga njihova iskustva koja bi inače bila teža izraziti.
- Karakteristike navedene za svaku boju razlikuju se prema tonalitetu. Lagano i ravnomjerno nanese pastelne boje povezane su sa smirenijim i emocionalnijim temperamentima. Naprotiv, jake i izražene boje povezane su s intenzivnim osjećajima, bilo pozitivnim (ljubav) ili negativnim (agresivnost).
- Još jedan važan aspekt koji moramo uzeti u obzir pri analizi boje dječjih crteža je njihova prikladnost (od 7 godina). To jest, ako dijete predstavlja različite elemente ili predmete koji slijede njihovu stvarnu boju ili ne (na primjer, žuto sunce, plavo nebo itd.). Ne možemo tumačiti zeleno sunce u smislu karakteristika te boje, već u razlozima za promjenu sa strane djeteta (nepovezanost s okolinom, prijestup normi, impulzivnost, kreativnost, privlačenje pažnje, različitost, što ukazuje na nešto skriveno)

Dalje opisujemo karakteristike povezane sa svakom bojom, a zatim vidimo neke crteže i njihov kratak opis.

8.2. Različite boje i njihovo tumačenje na crtežu

Žuta boja - ako ova boja prevladava na crtežu, to može ukazivati na postojanje određenih napetosti ili konfliktnih situacija, obično u obiteljskom okruženju ili s nekim od referentnih figura (osobito oca). Žuta je boja koja nam nesvjesno ukazuje na oprez. Ako je žuta dio crteža, a da ne dominira nad drugima, može se tumačiti u smislu energije, dinamike, prilagodbe, pa čak i kreativnosti.

Plava boja - Općenito, plava je boja koja prenosi smirenost, vedrinu, osjetljivost, odsutnost impulzivnosti, razumijevanje i sposobnost razmišljanja. Ukratko, prevladavanje plave boje u crtežu može se shvatiti kao sposobnost kontrole sebe i emocionalna inteligencija. Djeca koja plavu boju nježno koriste ukazuje na osjetljivost, afektivnost.

Smeđa boja - Smeđa je jaka boja koja može poprimiti različite nijanse i na temelju toga imati različito značenje. Obično vidimo smeđu boju na deblima nacrtanih stabala, koja predstavljaju samo "ja". Prevlad od smeđe može značiti potrebu za „noge na zemlji”, realno viđenje situacije, preranu odgovornost. Također agresivne tendencije (opravdane kao obrambene) ako je tonalitet pretaman. Može također, ovisno o kontekstu i konfiguraciji crteža, naznačiti: ozbiljnost, upornost, razboritost i netoleranciju.

Crna - Prevlad ove boje ukazuje na buntovno emocionalnu osobnost. Također može biti melankoličan, skroman ili s potrebom da se izdvoji od drugih. Tumačenje crne mora se temeljiti na kontekstu ostatka crteža jer može imati različita tumačenja. Ako crtež predstavlja prevladavanje crne boje u kombinaciji s crvenom, najvjerojatnija je hipoteza da se radi o impulzivnom djetetu s malo strpljenja, hiperaktivnim, impulzivnim i / ili agresivnim sklonostima, osobito ako je popraćeno nepravilnom, kutnom i jakim linijom.

Crvena boja - Crvena je jedna od omiljenih boja djece. Njegovo značenje gotovo je uvijek povezano s vitalnošću, energijom, hrabrošću, strašću, uzbuđenjem i općenito svim ljudskim emocijama. Ako se njegova prisutnost uravnoteženo kombinira s drugim bojama, to je znak ravnoteže, kontroliranih emocija, pa čak i zdrave aktivnosti. Vrlo dominantna crvena obično ukazuje na ambiciju, nedostatak samokontrole, rizik, iracionalnost, itd.

Ružičasta boja - Ružičasta se tradicionalno povezuje sa ženskim svijetom, ali je često prisutna i kod male djece. Povezan je s osjetljivošću, naklonošću, sklonošću prema idealnom svijetu (prinčevi i princeze). Također voli mirne aktivnosti.

Zelena boja - Zelena je uglavnom pozitivna boja koju povezujemo sa tišinom, odmorom, nadom, ukusom za prirodu, osjetljivošću itd. Kao i ostale boje, može poprimiti različite nijanse. Od najsvjetlije zelene (smirenost, osjetljivost) do najjače (odluke, nada) kroz mnoge druge nijanse. Prevladavanje zelene boje ili njezina uporaba u elementima koji ne odgovaraju (na primjer u boji vode, neba itd.) Mogu, ali ukazuju na pobunu, neslaganje, malu toleranciju na frustracije. Također osobna ili emocionalna neprilagođenost.

Ljubičasta boja - Ljubičastu boju mogli bismo definirati kao najduhovniju u cijelom rasponu boja. Njegovo je značenje u osnovi povezano s idealističkom osobnošću u kojoj prevladavaju neki principi, bili oni etički, vjerski, moralni ili na neki drugi način. Također pretpostavlja nesvjestan izraz želje, ovladavanje strastima, pa čak i melankoliju ili tugu. U djece nije baš uobičajeno pronaći ga na dominantan način. Prevlada od ljubičaste u dječjim crtežima, iako nije vrlo čest, povezana je s izrazom unutarnje nelagode u vezi s obrazovnim uzorkom, od strane roditelja, koji su pretjerano kruti i netolerantni. To stvara strah kod djeteta jer nije u stanju u potpunosti zadovoljiti nade svojih roditelja. (Značenje boje na crtežima djece, Paula Hernando, 2011/2012)

8.3. Dječji radovi

Slika 2., dječji crtež, 7 god.

Crtež pripada 7-godišnjem dječaku. Jasno vidimo uporabu jakih boja i impulsivnog poteza pri bojanju s definicijom kontura. Prevladavaju crvena i plava boja. Značajan je i prikaz jakih linija.

Potezi ukazuju da se radi o impulzivnom djetetu, iako prevladavanje plave boje u crtežu se može shvatiti kao sposobnost samokontrole i emocionalne inteligencije.

Žuto sunce može ukazivati na to da je njegovo okruženje povoljno i dobrodošlo.

Također nas bogatstvo detalja na crtežu informira o inteligentnom, kreativnom, znatiželjnom i osjetljivom djetetu.

Slika 3., dječji crtež, 3 god.

Rad pripada trogodišnjem djetetu. Zelena boja omiljena je među ljubiteljima prirode, koji vole životinje i igru na otvorenom te je obično koriste djeca koja brzo uče i trebaju slobodu i prostor.

Boje u dječjim crtežima često su izravno povezane s otkrivanjem njihovih talenata i snage. Korištenje zelene boje nam ukazuje na ravnotežu, harmoniju, spokoj i stabilnost.

Promatrajući ovog dječaka, primijetila sam kako se voli igrati s biljkama, među raznim cvijećem i u travi.

Slika 3., dječji crtež 3 god.

Rad pripada trogodišnjem dječaku. Načinom na koji slika otkriva nam svoj temperament. Širokim potezima i intenzivnom crvenom bojom ukazuje nam da se radi o dječaku koji želi biti dominantan. Također nam govori o svojoj energičnosti.

Narančasto-žuto sunce može nam reći da je njegovo okruženje ugodno.

Dječak je rad slikao vrlo kratko govoreći kako želi što prije ići van.

Slika 4., dječji crtež, 5 god.

Prikazan je rad petogodišnjeg dječaka. Prikazao je svoje prijatelje. Ovaj dječak ima vrlo bogat unutarnji svijet, a jake crne linije ukazuju nam kako se radi o hirovitom djetetu. Likovi s dugačkim udovima i prešaranim licima mogu ukazivati da je dijete ljuto.

Ipak, dominira plava boja koja simbolizira smirenost, odsutnost impulzivnosti, razumijevanje i sposobnost razmišljanja. Nježno koristi plavu boju što nam ukazuje na osjetljivost i afektivnost. Lagano nanese boje povezane su s smirenijim temperamentom.

Promatrajući ovoga dječaka, primijetila sam da je vrlo razigran, pomalo nemiran.

Slika 5., dječji crtež, 5 god.

Rad pripada petogodišnjem dječaku. Prvobitno je htio prikazati svoga prijatelja. Lagani potezi kista i nanosa boje ukazuju nam da se radi o introvertiranom djetetu. Također i prevlast ljubičaste boje ukazuje da je ovaj dječak povučen, a može ukazivati i na anksioznost. Ljubičasta je boja ponekad povezana s izrazom unutarnje nelagode.

Promatrajući ga primjećujem da je opuštenije nastavio raditi rad nakon što su druga djeca otišla od stola.

Slika 6., dječji crtež, 6 god.

Rad pripada šestogodišnjoj djevojčici. Djevojčica prikazom šarene duge ukazuje na to da boravi u sretnom i pogodnom okruženju. Dominantnu žutu boju možemo povezati sa srećom, radošću i energijom. Djevojčica nam kroz narančastu i crvenu boju odaje da je odlučna te da ima ohrabrujuće i čvrsto okruženje.

Koristeći ružičastu boju pokazuje nam kako voli mirne aktivnosti.

Promatrajući ju primjećujem kako od samog ulaska u vrtić, provodi vrijeme slikajući šarene radove uz ostale djevojčice. Vedra je i nasmijana.

Slika 7., dječji crtež, 4 god.

Rad pripada četverogodišnjoj djevojčici. Prelagan potez kista otkriva bojažljivost, hipersenzibilnost, introvertno te kako je često vrlo suzdržano dijete. To može biti i znak potrebe za pažnjom, odobravanjem i pohvalom.

Međutim, narančasta boja iako djeluje umirujuće i potiče mentalnu aktivnost, koristeći ovu boju možemo pretpostaviti da dijete ukazuje na to da želi da ju se pohvali i ohrabri. Koristi ju jer je simbol sreće i zaštite.

Crvenu u kombinaciji s narančastom koristi govoreći da je to „kao vatra“, a u isto vrijeme crvenom bojom ukazuje kako je hrabra.

Promatrajući ju primjećujem da je vrlo prijateljski nastrojena.

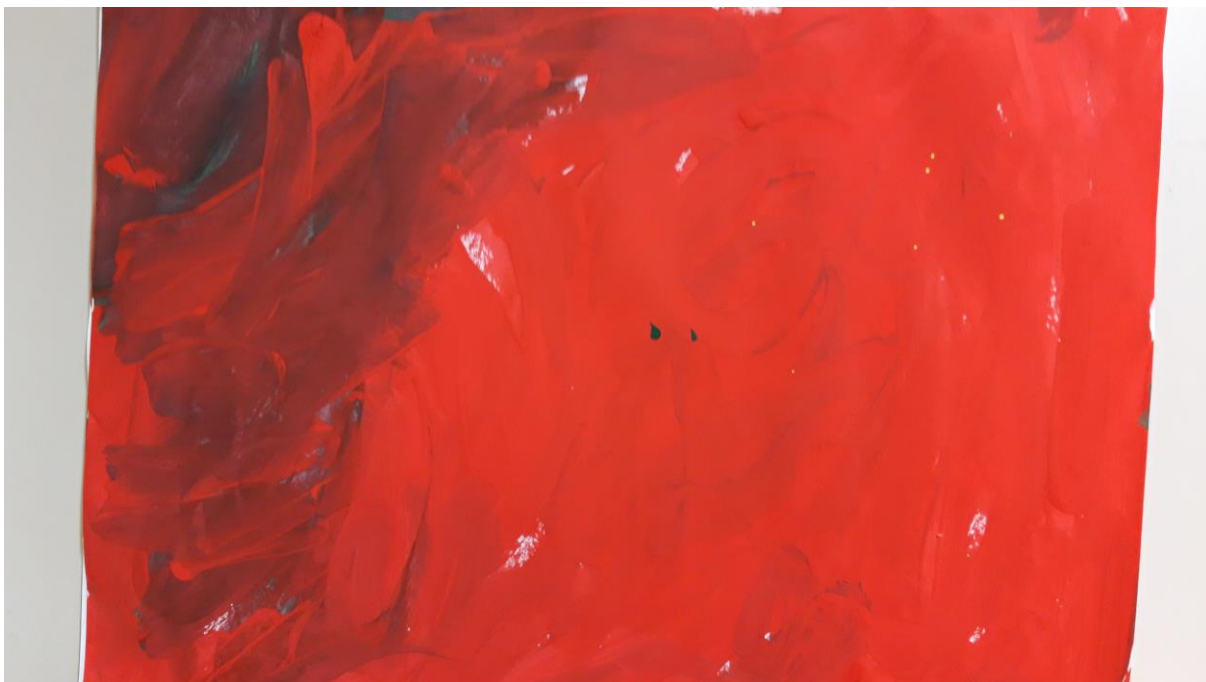

Slika 8., dječji crtež, 3 god.

Rad pripada trogodišnjem djetetu. Različiti ritmovi ravnih, kosih, isprekidanih i oblih oblika ovom uratku daju dinamičnost. Žutom bojom govori nam kako je ovdje riječ o razigranom djetetu, prikazuje sreću, a narančasta boja može nam ukazati i na potrebu za aktivnošću, interakciju. Crvenom želi pokazati dominaciju, a zelenom bojom pokazuje kako voli boraviti u prirodi.

Uravnoteženo koristi boje što nam ukazuje na njegovu pozitivnu emocionalnost.

Promatrajući ga primjećujem kako se radi o ekstrovertiranom, aktivnom djetetu koje teži dominaciji.

Slika 9., dječji crtež, 4 god.

Crtež pripada četverogodišnjem dječaku. Na dječjim crtežima crvena boja ima snažan utjecaj. Crvena kao boja krvi simbol je entuzijazma i energije. Rad nam sugerira da dijete koje crvenu boju koristi dosljedno, jest dominantan i ekstrovertiran te voli biti u središtu pažnje.

Ovaj dječak voli izazove i natjecanja i želi biti pobjednik.

Međutim, prekomjerna uporaba određene boje u većini slučajeva može se tumačiti pojmovima negativnih emocionalnih kvaliteta.

U gornjem lijevom kutu vidimo kombinaciju crne i crvene boje. Dječak je prebojao crnu, a crna u kombinaciji s crvenom govori nam da se radi o impulzivnom djetetu s malo strpljenja, hiperaktivnim i s mogućim agresivnim sklonostima.

9. ZAKLJUČAK

Kognitivni razvoj i vještine crtanja važni su čimbenici koje treba uzeti u obzir pri analizi dječjih slika. Informacije koje djeca imaju o problemu okoliša bit će ključne za njegovu mentalnu reprezentaciju. Crteži djece tako mogu pružiti vrijedne informacije o razvoju percepcije okoliša kod djece. Strategije koje djeca koriste pri izradi crteža od interesa su ne samo zato što nam omogućuju da napravimo više zadovoljavajuću analizu dječje umjetnosti, već i zato što otvaraju mogućnost napretka u razumijevanju razvoja planiranja i organizacijskih sposobnosti općenito (Thomas & Silk, 1990.).

Likovna aktivnost je prirodna i spontana aktivnost djece predškolske dobi. S obzirom na kognitivne aspekte razvoja, pa učestalo bavljenje likovnošću djeluje na bolju koncentraciju i u drugim aktivnostima, pozitivno utječe na emotivno stanje djeteta, rješavanje problema koje donosi likovni proces pridonosi razvoju divergentnog mišljenja, a time i kreativnosti. Djeca imaju veću privrženost bojama od odraslih. One snažno utječu na njihov doživljaj i izražavanje osjećaja. Dijete možemo upoznati prema njegovim likovnim radovima pa tako i saznati o njegovoj osobnosti i emocionalnom stanju. Djeci predškolske dobi trebamo omogućiti neopterećeno likovno izražavanje kako bismo preko njihovih crteža dobili uvid u dječji unutarnji svijet. Dječji crteži i slike pokazatelji su intelektualnog funkcioniranja djeteta, njegovg općeg i emocionalnog stanja.

Sve što opažamo pod utjecajem je percepcije drugih ljudi (Mays, 1985). Djeca ne pokazuju samo svoju sposobnost crtanja, već i slažu svoje znanje i vizualnu percepciju. Ti su elementi vitalni za razvoj viših procesa razmišljanja i mentalnih predstava. Na crteže utječu znanje, dob i sposobnost crtanja. Dječja dob i kognitivni razvoj važni su čimbenici koje treba uzeti u obzir. Tradicionalni teoretski pristupi sugerirali su da dječji crteži uglavnom odražavaju njihovo stanje konceptualnog i intelektualnog razvoja. Djeca često znaju više nego što njihovi crteži otkrivaju (Grieve, 1990).

10. SAŽETAK

Već od najranije dobi djeca se počinju likovno izražavati, a upravo je crtež način izražavanja. Dječji crtež je važno sredstvo djetetova izražavanja i njegove komunikacije s okolinom. Djeca imaju veću privrženost bojama od odraslih. One snažno utječu na njihov doživljaj i izražavanje osjećaja. Dječji crteži u boji su spontana projekcija njegove unutrašnjosti. Same boje nam otkrivaju dječje emocionalno stanje, dok nam linije, motivi i figure otkrivaju njihovu samokontrolu. Djeca koja pretežito koriste tople boje (crvena, žuta i narančasta) posjeduju spontanu iskrenu osjećajnost i prijateljstvo prema drugima. Djeca koja koriste hladne boje (zelena, plava, smeđa i crna) ukazuju na kontrolirano ponašanje, ne nameću se drugima, većinom se igraju sama, vode se vlastitim osjećajima i mislima. Kod nekih se može uočiti agresivnost, naprimjer, pretjerana uporaba crvene boje može izražavati afektivnu ili agresivnu prirodu. Pretjerana upotreba crne boje ukazuje na negativne emocije, a takva djeca potiskuju svoja osjećanja i strah, često su sami, a ako upotrebljavaju površinski crnu boju znači da su se našli u osjećajnoj krizi.

Cilj je potaknuti djecu na razvoj divergentnog mišljenja i kreativnosti kroz likovno izražavanje. Budući da su dječji likovni radovi pokazatelji funkcioniranja djeteta, trebamo ih poticati na neopterećeno izražavanje osjećaja kroz crtanje i slikanje kako bismo ih bolje upoznali i dobili uvid u dječji unutarnji svijet. Važno je da se crtanje i slikanje odvija spontano i prirodno, a na taj način i oni sami otkrivaju svoj unutarnji svijet, maštu, misli i emocije. Crtanjem i slikanjem djeca razvijaju kreativnost, radoznalost i samopouzdanje te otkrivaju svijet oko sebe.

SUMMARY

From the earliest age, children are beginning to express themselves in art, and it is precisely the drawing that is a way of expressing themselves. Child drawing is an important means of child's expression and its communication with the environment. Children have a greater loyalty to colors than adults. They strongly influence their sense and expression of feelings. Color children's drawings are a spontaneous projection of its interior. The colors themselves reveal to us a children's emotional state, while lines, motives and figures reveal their self-control. Children who mostly use warm colors (red, yellow and orange) have spontaneous since re feelings and friendship towards others. Children who use cold colors (green, blue, brown and black) indicate controlled behaviour, do not impose on others, play alone, guide themselves with their own feelings and thoughts. Some may show aggressiveness, for example, excessive use of red may express affective or aggressive nature. Excessive use of black indicates negative emotions, and such children suppress their feelings and fear, are often alone, and if they use surface black, it means they are in a sensitive crisis.

The aim is to encourage children to develop divergent thinking and creativity through artistic expression. Since children's art works are indicators of the child's functioning, we should encourage them to express their feelings unburdened through drawing and painting in order to get to know them better and to get insight into the children's inner world. It is important that drawing and painting takes place spontaneously and naturally, and in this way they themselves discover their inner world, imagination, thoughts and emotions. By drawing and painting children develop creativity, curiosity and self-confidence and discover the world around them.

11. LITERATURA

- Boyatzis, C.I., Varghese, R. (1993). Children s Emotional Associations With Colors. The Journal of General Psychology, 55 (1), 77-85.
- Griever, R. i Hughes, M. (1990) Uvod u razumijevanje djece, u: R. GRIEVE & M. HUGHES (Eds) Understanding Children (Oxford, Basil Blackwell)
- Belamarić, D. (1986). Dijete i oblik. Zagreb: Školska knjiga
- Jakubin, M. (2000). Likovni jezik i likovne tehnike. Zagreb: Educa.
- Herceg, L., Rončević, A., Karlavaris, B. (2010). Metodika likovne kulture djece rane i predškolske dobi. Zagreb: Alfa d.d.

Online izvori

- <http://likovnakultura.ufzg.unizg.hr/boja.html>
- <https://www.psycodiagnosis.es/index.php>
- <https://www.studocu.com/es/document/universidad-rey-juan-carlos/teoria-de-la-educacion/meaning-of-the-color-in-the-drawings-of-children/3597426>